

BRIEFADVIES

DE EU EN DE BAND MET DE NEDERLANDSE BURGER

No. 10, December 2005

Leden Adviesraad Internationale Vraagstukken

Voorzitter Mr. F. Korthals Altes

Vice-voorzitter Prof. mr. F.H.J.J. Andriessen

Leden

Dhr. A.L. ter Beek

Prof. Jhr. dr. G. van Benthem van den Bergh

Mw. drs. A.C. van Es

Prof. dr. W.J.M. van Genugten

Dr. B. Knapen

Drs. H. Kruijssen

Prof. dr. A. de Ruijter

Mw. mr. E.M.A. Schmitz

Mw. mr. H.M. Verrijn Stuart

Secretaris Mr. P.J.A.M. Peters

Postbus 20061
2500 EB Den Haag

telefoon 070 - 348 5108/6060

fax 070 - 348 6256

e-mail aiv@minbuza.nl

www.AIV-Advies.nl

Leden Werkgroep Europa en de Burger

Voorzitter	Dr. B. Knapen
Leden	Prof. mr. F.H.J.J. Andriessen Mw. dr. M. Bulk Prof. mr. C. Flinterman Mr. F. Korthals Altes Drs. H.C. Posthumus Meyjes Drs. E.P. Wellenstein Prof. mr. J.W. de Zwaan
Buitenleden	Prof. dr. J.W. de Beus Mr. Th.C. de Graaf
Secretaris	Mw. dr. S. Volbeda

De minister van Buitenlandse Zaken
Dr. B.R. Bot
Postbus 20061
2500 EB DEN HAAG

Datum 13 december 2005

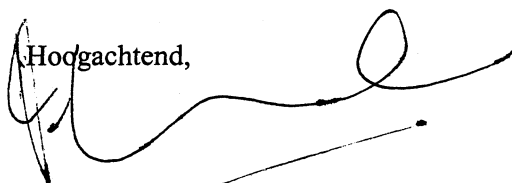
Kenmerk AIV-223/05

Onderwerp Aanbieding advies

Geachte heer Bot,

Hierbij heb ik het genoegen u aan te bieden het briefadvies 'De EU en de band met de Nederlandse burger'.

Ik stuur dit advies ook aan de minister van Defensie, de minister voor Ontwikkelingssamenwerking en aan de staatssecretaris van Buitenlandse Zaken.

Hoogachtend,

F. Korthals Altes
voorzitter AIV

Inleiding

Dit briefadvies is tot stand gekomen op initiatief van de Adviesraad Internationale Vraagstukken (AIV) naar aanleiding van het Nederlandse referendum van 1 juni jl. over het “Verdrag tot vaststelling van een grondwet voor Europa”.

De AIV heeft hiertoe een breed samengestelde werkgroep in het leven geroepen bestaande uit leden van de permanente commissies Europese integratie (CEI), mensenrechten (CMR) en vrede en veiligheid (CVV), aangevuld met twee buitenleden, omdat de raad zich in het algemeen niet met binnenlandspolitieke aspecten van internationale vraagstukken bezig houdt. Verder is de Commissie Europese Integratie (in haar geheel) direct betrokken geweest bij de totstandkoming van dit briefadvies.

De werkgroep bestond uit de volgende leden: dr. B. Knapen (voorzitter), prof. mr. F.H.J.J. Andriessen (voorzitter van de CEI), prof. dr. J.W. de Beus (buitenlid), mw. dr. M. Bulk (lid van de CEI), prof. mr. C. Flinterman (lid van de CMR), mr. Th.C. De Graaf (buitenlid), mr. F. Korthals Altes (voorzitter van de AIV), drs. H.C. Posthumus Meyjes (lid van de CEI), prof. mr. J.W. de Zwaan (lid van de CEI), drs. E.P. Wellenstein (lid van de CVV). Het secretariaat is gevoerd door mw. dr. S. Volbeda (secretaris CEI), daarin bijgestaan door de trainee mr. H.J.W.B. Lathouwers MA, LL.M en de stagiaires M.R. de Jong en S.F. van den Driest. Tijdens het adviestraject heeft de werkgroep ook een beroep kunnen doen op de kennis en ervaring van drs. D.F. Husinga en mw. drs. H. Laffeber (ambtelijk contactpersonen van het Ministerie van Buitenlandse Zaken, respectievelijk van de afdelingen DGES/FSU en DIE/IN).

Het belang van de Europese Unie voor Nederland kan moeilijk worden overschat. Meer en meer ziet Nederland zich gesteld voor problemen die om een internationale oplossing vragen, hetzij op het niveau van de EU, hetzij op mondiaal niveau. De EU kan dan optreden als pleitbezorger van onze belangen tegenover andere grote spelers in de wereld. Maar ook de betekenis van de Europese Unie voor het creëren van welvaart en het dempen van conflicten staat buiten kijf. Als project van vreedzaam samenvoegen van soevereiniteit, is het uniek in de geschiedenis en iets om zuinig op te zijn. Juist daarom heeft de AIV zich op het standpunt gesteld dat hij, mede in het licht van eerdere advisering over nut en noodzaak van Europese integratie, geroepen was om met de nodige spoed enige aanbevelingen te doen om de kloof tussen burger en Europa te verkleinen en hiermee een bijdrage te leveren aan het doorbreken van de impasse die na het referendum is ontstaan. Burgers dienen het project Europa te kunnen volgen, bij voorkeur kritisch; zij dienen zich er niet van af te wenden. Daar concentreren deze aanbevelingen zich op. De AIV beperkt zich hierbij in dit korte briefadvies tot Nederlandse beleidsmakers.

De kloof en het referendum

De uitkomst van het referendum kan worden beschouwd als de culminatie van een sluipend proces dat al vele jaren gaande is. Onderzoekers registreren al geruime tijd een breed ongenoegen in de samenleving over ‘de politiek’, over de effecten van mondialisering, over immigratie en over de (on)houdbaarheid van sociale verzorgingsarrangementen. Gevoelens van angst en onzekerheid hebben zich, naast inhoudelijke bezwaren, geprojecteerd op het Europese referendum. Dit brede publieke ongenoegen, en de vraag of deze gevoelens nu meer of minder rationeel zijn, wil en kan de AIV in dit korte briefadvies niet bestrijken, hoe belangrijk het voor een goed begrip van de context ook

is. De uitkomst van het referendum heeft verschillende kloven aan het licht gebracht. Zo is er een kloof tussen burger en buitenwereld, c.q. 'Brussel', tussen burger en belangenorganisaties, tussen burger en politieke bestuurders. Het **gebrek aan identificatie** met en vertrouwen in bestuurders speelt in al deze geledingen een belangrijke rol en ondergraaft de legitimiteit van bestuurlijk handelen. Bovendien is er een **gebrek aan vertrouwen** in het functioneren van de Europese instellingen als zodanig. Dit werd bijvoorbeeld gevoeld door het kostenaspect van de Unie, door het onvermogen van diverse lidstaten om hun begrotingsbeleid in overeenstemming te brengen met de eisen van de Economische en Monetaire Unie en het onvermogen van de instellingen om deze afwijkingen tijdig te corrigeren.

Dit zijn stuk voor stuk belangrijke elementen in het ondermijnen van het vertrouwen en de AIV is, indien gewenst, bereid hier in een volgend advies nader op in te gaan. **In dit korte briefadvies beperkt de AIV zich in hoofdzaak tot de kloof die is ontstaan tussen burgers en de nationale beleidsmakers die zich met Europa bezighouden.** Beleidsmakers zijn in dat opzicht primair de leden van het kabinet, hun ambtenaren, en het parlement.

Illustratief voor de kloof tussen burgers en de nationale beleidsmakers waren de debatten in de aanloop naar het referendum. Deze debatten stonden in het teken van het kostenaspect, de nettobetalerpositie¹, het wel en wee van de euro, de landbouwsubsidies, de regelzucht van 'Brussel', Turks lidmaatschap van de Europese Unie, de toestroom van arbeidskrachten uit Midden- en Oost-Europese landen en het verlies van soevereiniteit en eigen identiteit. Het grondwettelijk Verdrag ging daar in de meeste gevallen niet over en in diverse gevallen was het Verdrag juist bedoeld om soelaas te bieden tegen bijvoorbeeld de breed gevoelde bezwaren van Brusselse regelzucht en ondoorzichtigheid. Het is het kabinet, noch een grote parlementaire meerderheid gelukt om de discrepantie tussen de campagneonderwerpen en de inhoud van het grondwettelijk Verdrag in de aanloop naar 1 juni 2005 te overbruggen.

Hoewel de regering het grondwettelijk Verdrag had ondertekend, is het kabinet er niet in geslaagd om de eigenlijke kernpunten helder voor het voetlicht te brengen. Dit wringt temeer omdat Nederland zich, door de ondertekening, tegenover de andere Hoge Verdragsluitende Partijen had verplicht alles in het werk te stellen om het Verdrag goed te keuren.² Hierbij zij echter aangetekend dat het referendum op initiatief van de Tweede Kamer werd gehouden.

De politieke partijen die het initiatief tot dit referendum hadden genomen, hebben het in overwegende mate in de campagne eveneens laten afweten. Voorbereiding en regie hebben veel te wensen overgelaten. Het is de initiatiefnemers opgebroken dat er geen enkele ervaring bestond met het fenomeen van nationale referenda en dat dit nu voor het eerst werd beproefd met uitgerekend een ingewikkeld, veelzijdig en breed onderwerp. Bij een opkomst van bijna 63 procent heeft de Nederlandse kiezer zich vervolgens met een ondubbelzinnige meerderheid van 61,6 procent negatief over het grondwettelijk Verdrag uitgesproken.

1 De AIV adviseerde hierover in het advies nr. 45, Nederland in de EU, de Navo en de VN, juli 2005.

2 Verdrag tot vaststelling van een grondwet voor Europa artikel IV-447; Zie ook: Verslag van de werkzaamheden van de Referendumcommissie, Referendumcommissie, Den Haag, september 2005, zie: www.referendumcommissie.nl.

Hoewel het formeel een raadplegend referendum betrof, heeft de regering onmiddellijk na de uitslag van het referendum de goedkeuringwet ingetrokken in de wetenschap dat deze goedkeuringwet in de Tweede Kamer geen kans meer zou maken. De regering besloot nu “pas op de plaats” te maken, aldus de minister-president in de Tweede Kamer³, want Europa gaat de burger te snel, het is te veel en de Unie wordt te groot. Immers, zó had de burger gesproken.

Maar wat had de burger werkelijk gezegd?

Het onderzoek dat in de weken en maanden na het referendum is gehouden, heeft vooral aangetoond hoe diffuus het beeld is.⁴ Meer dan tachtig procent van de Nederlandse bevolking blijkt voorstander van de Europese Unie, eenderde van de kiezer klaagt over gebrek aan informatie en kennis over het onderwerp en uit onderzoek met focusgroepen komt naar voren dat veel kiezers hun ‘tegen’ motiveerden met algemene gevoelens van onvrede jegens het eigen kabinet en ‘Den Haag’. Uit een en ander blijkt dat zowel de aanloop naar het referendum, als de conclusies die de regering uit het referendum trok, illustratief zijn voor de kloof.

3 Kamerdebat uitslag referendum Europees grondwettelijk Verdrag, zie: www.tweedekamer.nl/documentatie/stenografische_verslagen.

4 Verslag van de werkzaamheden van de Referendumcommissie, Referendumcommissie, Den Haag, september 2005, zie: www.referendumcommissie.nl;
Europese Commissie, The European Constitution: post-referendum survey in Spain, 2005, zie: http://europa.eu.int/comm/public_opinion/archives/eb/eb63/eb63_nat_es.pdf;
Europese Commissie, The European Constitution: post-referendum survey in France, 2005, zie: http://europa.eu.int/comm/public_opinion/flash/fl171_en.pdf;
Europese Commissie, The European Constitution: post-referendum survey in The Netherlands, 2005, zie: http://europa.eu.int/comm/public_opinion/flash/fl172_en.pdf;
Europese Commissie, Eurobarometer 63, first results. Brussel, 2005, zie: <http://www.deltur.cec.eu.int/!Publish/tr/PR%20-%202005-PressRelease-34.pdf>;
Europese tijden, De publieke opinie over Europa in: Europese Verkenning 3, bijlage bij de Staat van de Europese Unie 2006, Sociaal en Cultureel Planbureau, pp. 7-43, waarin gebruik gemaakt wordt van een groot aantal opinieonderzoeken, zie: http://www.scp.nl/publicaties/boeken/2005092001/Europese_tijden.pdf;
Gemengde Commissie ‘Sturing EU-aangelegenheden’, Eindrapport Programma Andere Overheid Rijksbrede Analyse, Den Haag, juni 2005 (onder voorzitterschap van Mr. B.J. Baron van Voorst tot Voorst), zie: http://www.minbuza.nl/default.asp?CMS_TCP=tcpAsset&id=D79092BE393B4D21AFF95E224B8530F5X1X42643X08;
Kom maar naar de Camping! Tijd voor een reality check, Eindrapport Focusgroepen Buitenlandse Zaken, Anker Solutions, New York en Amsterdam, september 2005, zie: <http://www.bkb.nl/html/pdf/kommaarnaardecamping.pdf>;
Aarts, Kees en Henk van de Kolk (red.), Nederlanders en Europa: het referendum over de Europese Grondwet, Universiteit Twente, Bert Bakker in 2005, zie: <http://www.utwente.nl/nieuws/archief/2005/november/boekreferendum.doc/>.

Wat Nederland zelf kan doen: aanbevelingen

Voor het verdwijnen van Europa uit het politieke debat in Nederland in de laatste decennia dragen politici een belangrijke verantwoordelijkheid. De beginperiode van de Europese integratie werd gekenmerkt door grote en directe betrokkenheid van vooraanstaande parlementsleden bij het integratieproces, met vaak levendige Kamerdebatten. De zogeheten dubbelmandaten, die toen nog vaste regel waren, zorgden daarnaast voor personele verbindingen tussen Europa en Den Haag. Daar komt bij dat de burger destijds sterk geneigd was zijn politieke partij of zijn maatschappelijke organisatie te volgen.

Later belandde 'Europa' meer en meer in de luwte van de belangstelling van politici. Zij zijn dan ook geroepen om deze ontwikkeling te keren, en dat in een tijd waarin een burger niet volgbaar is, maar mondig en kritisch. Politisering van het Europese debat is dringend geboden. Dit moet en kan met name zijn beslag krijgen op nationaal niveau, omdat de burger zich eigenlijk alleen via de eigen staat bij Europa betrokken kan voelen.

De geringe aandacht voor 'Europa' in het parlement en daarbuiten miskent dat alle 'Brusselse' maatregelen tot stand komen met voortdurende Nederlandse betrokkenheid: de Europese Commissie hoort nationale experts alvorens een voorstel te doen, de werkgroepen onder de Raad van de Europese Unie kennen Nederlandse deelnemers en Nederlandse inbreng tot en met de besluitvorming door de ministers zelf, en ook in het Europees Parlement zijn de Nederlandse politieke partijen vertegenwoordigd.

De Europese regelgeving, via rechtstreeks toepasselijke verordeningen of via richtlijnen die in Nederlandse regelgeving moeten worden omgezet, maakt deel uit van de nationale rechtsorde. Daarmee behoort zij tot het terrein van het *binnenlandse* bestuur en verdient derhalve de constante aandacht van het Nederlandse parlement. De Raad van State heeft op 15 september 2005 een advies uitgebracht over de gevolgen van Europese arrangementen voor de positie en het functioneren van de nationale staatinstellingen en hun onderlinge verhouding.⁵ De verwaarlozing door Nederlandse politici van de beslissende momenten waarop effectief invloed kan worden uitgeoefend op het bestuurlijk proces waarlangs Europese regelgeving tot stand komt, heeft serieuze gevolgen.

De huidige gang van zaken heeft tot verambtelijking van de voorbereiding en uitvoering geleid. Daarbij is meer dan eens sprake van verkokering: een situatie waarin de ontwerpen voor nieuwe regelgeving alleen in een bepaalde koker van een specifiek vakdepartement en zijn evenknie van een bepaald Directoraat-Generaal in Brussel op en neer gaan, maar niet meer of in elk geval te weinig met andere beleidsterreinen worden afgestemd. In sommige gevallen wordt aldus zeer gedetailleerde regelgeving van kracht, welke vervolgens door nationale politici als overdreven bemoeizucht van 'Brussel' wordt uitgelegd. Dit laatste zet de burger op het verkeerde been. Onvoldoende politieke aandacht en toetsing bij de nationale uitvoering van EU-richtlijnen leidt soms tot een karikaturale voorstelling van zaken, zoals zich recentelijk voordeed bij de uiterst gedetailleerde veiligheidsvoorschriften 'uit Brussel' voor kinderspeelplaatsen. Ook leidt

5 Dit advies van de Raad van State is gepubliceerd als Kamerstuk 29993, nr. 21 en 22, 3 en 4 november 2005, zie: <http://parlando.sdu.nl/cgi/login/anonymous>.

deze situatie tot onbegrip en negatieve reacties, zoals bij de koppeling van luchtvervuilingsnormen aan besluiten over ruimtelijke ordening. Niet 'Brussel' maar 'Den Haag' maakt zulke keuzes.⁶ Nederland kiest namelijk zelf de middelen om het doel van de richtlijn te bereiken.

Wat de Europese regelgeving betreft zijn de Nederlandse ministers medebeslissers in de EU en als zodanig verantwoording schuldig aan het parlement. Wordt in dit proces verzuimd tijdig te toetsen op politiek gevoelige aspecten, dan kunnen zich later onaangename verrassingen voordoen, zoals de volgende voorbeelden illustreren.

Veel negatieve publiciteit over een ontwerprichtlijn inzake onder andere de bescherming tegen schadelijke (zonne)straling op het werk ontstond pas op het moment dat de besluitvormingsprocedure al tot het Europees Parlement was gevorderd. Door velen werd dit als ondoelmatige, excessieve regelzucht beschouwd.

Een ernstiger voorbeeld dat veel politieke commotie teweegbracht, betreft het ontwerp voor de Dienstenrichtlijn, nog stammend uit de tijd van de Commissie-Prodi. Dit is een evident politiek gevoelig onderwerp gezien de wisselwerking tussen dienstenverkeer en arbeidsmarktverhoudingen.⁷ Dit ontwerp had ongehinderd alle procedures doorlopen, totdat het in de aanloop naar het Franse referendum in de Franse publieke opinie een steen des aanstoets bleek te worden. Door de 'politiekloze' voorbereiding van deze Dienstenrichtlijn en de in een laat stadium ontstane commotie, dreigt deze richtlijn nu zozeer te worden gehavend dat de vele nuttige elementen ervan ook in een bureaula verdwijnen. De implementatie van het vrije verkeer van diensten binnen de EU dreigt hiermee door een gebrek aan tijdige politieke inkadering zelfs te verzanden.

De AIV ondersteunt het advies van de Raad van State dat de Tweede Kamer tijdig en voorafgaand aan het innemen van een Nederlands standpunt voor de onderhandelingen in Brussel de Commissievoorstellen aan een kritisch onderzoek onderwerpt. Hierbij hoort ook dat ministers meer systematisch en al in de voorbereiding van de besluitvorming in het parlement verantwoording afleggen over de standpunten die zij in de Raad van de Europese Unie zullen innemen. Het parlement kan alleen effectief met hen in debat gaan en hen ter verantwoording roepen wanneer het tijdig de voorstellen van de Commissie onderzoekt.

De Eerste Kamer heeft al geruime tijd een Europees Bureau in de Griffie om specifiek aandacht te kunnen geven aan EU-beleid. **De AIV ondersteunt het advies van de Raad van State dat niet alleen de Eerste Kamer maar ook de Tweede Kamer een vaste een-**

6 Minister Dekker van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu heeft in haar toespraak van 2 november 2005 te Schiedam uitgelegd dat de koppeling niet [door Brussel] wordt voorgeschreven, maar voortkomt uit de Nederlandse wet op de ruimtelijke ordening, zie: <http://www.vrom.nl/pagina.html?id=21764>. Deze wet verlangt dat alle belangen, dus ook milieubelangen, moeten meewegen. Deze koppeling is niet verplicht en de gevolgen ervan zijn niet tevoren in het parlement besproken.

7 De Commissie heeft in de voorbereiding zelfs een reflectiedocument of Groenboek financiële dienstenbeleid (2005-2010) COM(2005) 177, mei 2005 en een Witboek over de diensten van algemeen belang COM(2004) 374, mei 2004, gepubliceerd.

heid creëert die Kamerleden bijstaat met betrekking tot alle onderwerpen van Nederlandse besluitvorming over Europese zaken.

De Eerste Kamer, zo zij hier met instemming vermeld, is inmiddels begonnen met het systematisch onderzoeken van het wetgevingsprogramma van de Europese Commissie. Met ingang van 2006 gaat de Eerste Kamer programmapunten daaruit toetsen op subsidiariteit.⁸ Dit is onderdeel van een actie die een gemengde commissie uit de beide Kamers onder voorzitterschap van dr. J.J. van Dijk in samenspraak met de andere nationale parlementen van de lidstaten heeft voorbereid om voor de gehele EU zo'n parlementaire subsidiariteitstoets op de wetgevingsplannen van de Europese Commissie toe te passen.⁹

Het kritisch onderzoek van beide Kamers moet erop gericht zijn om – overeenkomstig het stramien van artikel 5 van het EG-Verdrag en ervan uitgaande dat de Gemeenschap een bevoegdheid heeft – vooraf de volgende punten aan te geven:

- de opportuniteit: of de voorstelde regelgeving in Europa in een behoefte voorziet,
- de subsidiariteit: of de voorstelde regelgeving op Europees niveau moet worden aangepakt, en
- de proportionaliteit: of de voorgestelde aanpak in redelijke verhouding staat tot het probleem.

Wat de opportuniteit betreft moet worden bekeken of de voorgestelde regelgeving een probleem aanpakt dat in Europa speelt. Daarbij kan het zijn dat Nederland al adequate regelgeving heeft (of dat het probleem zich in Nederland niet zozeer voordoet), maar dat regelgeving terzake op Europees niveau toch nuttig wordt geacht.

Ten aanzien van subsidiariteit moet worden afgewogen of het probleem baat heeft bij een aanpak op Europees niveau of dat de aanpak beter op nationaal niveau kan worden vormgegeven. Dit speelde bijvoorbeeld op saillante wijze bij de hierboven genoemde ontwerprichtlijn over onder andere blootstelling aan (zonne)straling tijdens het werk.

De proportionaliteit is onder meer van belang bij de Nederlandse implementatie van de Europese normen. De actuele richtlijn over fijnstof in de lucht en de Nederlandse koppeling met de wet op de ruimtelijke ordening is hier een voorbeeld van.¹⁰ Dit laat onverlet dat wanneer de gezondheid van bewoners of werknemers als gevolg van te hoge concentraties van fijnstof in het geding is, een bouwstop wel degelijk proportioneel kan zijn, maar het is uit den boze zulks gepaard te laten gaan met de suggestie als zou het hier om Brusselse bemoeizucht gaan of een zaak, waar het Nederlandse parlement passief aan de zijlijn zou staan.

8 De gezamenlijke commissies voor Europese Zaken van de parlementen van de EU en het Europees Parlement (vergaderd in de COSAC) hebben een voorstel daartoe uitgewerkt dat is overgenomen door de Eerste Kamer, brief van de Eerste Kamer aan de AIV, nr. 134012, 4 november 2005.

9 Advies van de Gemengde Commissie Toepassing Subsidiariteit betreffende de parlementaire behandeling van Europese wetsvoorstellen, Kamerstuk 29362, nr. 61, zie: <http://europapoort.eerstekamer.nl/9345000/1/j9wvgy6iOydh7th/vgbwr4k8ocw2/f=/vguinrt93neo.doc>.

10 Zie voetnoot 6.

Wanneer de Kamer op grond van adequaat vooronderzoek van mening is dat de betrokken materie geen of andere Europese regelgeving vergt, kan zulks worden ingebracht in de Brusselse gremia. Het kan betekenen dat, indien verschillende nationale parlementen eenzelfde mening zijn toegedaan en de betrokken ministers hen daarin volgen, een blokkerende minderheid in de Raad van de Europese Unie ontstaat en dat de Commissie er verstandig aan doet haar voorstel te heroverwegen of zelfs in te trekken.

Gevoelens van onbehagen bij de burger over de besluitvorming in de Europese Unie kunnen worden bestreden door Europese ontwerpverordeningen, -richtlijnen en implementatiewetgeving een grotere plaats te geven in het binnenlandse beleid. Daarmee wordt de voorbereiding van Europese regelgeving onderwerp van politiek debat tussen regering en parlement. De burger kan dan door de discussies in de Kamers en in de media een gevoel van betrokkenheid krijgen bij de Europese besluitvorming. Bovendien krijgt de burger daardoor meer zicht op de onderhandelingen waarlangs deze besluitvorming tot stand komt en hoezeer de Nederlandse politiek verweven is met de Europese bestuursorganisatie.

Leerzame voorbeelden van parlementaire betrokkenheid bij de totstandkoming van Europese regelgeving kunnen we vinden in onder meer Denemarken en het Verenigd Koninkrijk. In Denemarken is van oudsher een parlementaire commissie van de *Folketing* actief die structureel met Deense ministers overlegt. Konden Deense ministers aanvankelijk in de Europese Raad pas met voorstellen instemmen als hun parlement toestemming had gegeven, intussen is het gebruik gegroeid dat de ministers voorliggende voorstellen tijdig met het parlement bespreken voor zij aan de onderhandelingen in Brussel beginnen. In het Verenigd Koninkrijk gebeurt iets vergelijkbaars via de toepassing van de *scrutiny procedure*. Nu is het ongetwijfeld juist dat deze procedures met name zijn ingegeven door de doorgaans kritische opstelling van beide lidstaten ten opzichte van de verdere ontwikkeling van het Europese integratieproces. In deze zin is in Nederland vroeger wel gewaarschuwd voor 'Deense toestanden'. Met name moet worden vermeden dat ministers in hun overleg met Europese collega's alle manoeuvreerruimte verliezen en er een potentieel verlamme situatie van last en ruggespraak ontstaat. Dit lijkt echter vooral een kwestie te zijn van ervaring opdoen en op elkaar ingespeeld raken. De genoemde procedures bevorderen dat het eigen nationale parlement kennis opbouwt over Europese samenwerking. Ook burgers kunnen door deze werkwijze beter zicht op krijgen op Europese zaken dan wanneer het nationale parlement daarover een passieve houding aanneemt. In Denemarken is daardoor de houding ten aanzien van Europa bovendien duidelijk minder sceptisch geworden. Recente ontwikkelingen laten zien dat ook voor Nederland een (kritisch) volgen van het handelen van onze ministers in de Europese besluitvorming geboden is.

De politieke behandeling van Europese regelgeving door vakministers en Kamercommissies maakt het mogelijk dat regering en parlement zich naar de burger mede kunnen presenteren als deel van de Europese bestuursorganisatie. De neiging om over 'Brussel' te spreken als een ver weg gelegen onbeïnvloedbaar bestuurscentrum, dient te worden bestreden, vooral ook omdat er aanzienlijk meer mogelijkheden tot beïnvloeding zijn dan tot nu toe worden benut.

Hoewel de Europese Unie door de aard van dit wetgevingsproces 'binnenland' is geworden, neemt dit niet weg dat Nederland binnen de Unie zijn belang moet behartigen. Het kabinet onder leiding van de minister-president dient leiding te geven aan de Europese

koers van Nederland.¹¹ Ten aanzien van het reilen en zeilen van de Europese Unie beveelt de AIV aan dat heldere standpunten daarover niet alleen worden opgenomen in belangrijke politieke documenten als de Troonrede, de Staat van de Unie en de Miljoenennota. Deze standpunten moeten ook doorklinken in de binnenlandse persconferenties van de minister-president en de betrokken vakministers. **De AIV beveelt voorts aan dat het kabinet met grotere regelmaat evaluaties van de stand van zaken van de Europese Unie in het parlement presenteert en bespreekt. Evenzo bepleit de AIV dat het kabinet met de Kamer de voornemens doorneemt van de Europese Commissie en het voorzitterschap.**

Debat over Europese zaken moet niet alleen plaatsvinden bij de behandeling van de jaarlijkse Staat van de Unie, maar telkens wanneer de actualiteit dit gebiedt. Dit mes snijdt aan twee kanten. Niet alleen worden de Kamers op deze wijze beter geïnformeerd, maar ook kan het publiek volgen welke standpunten Nederland in Brussel inneemt over zaken die het Nederlandse belang aangaan en over zaken die het functioneren van de Unie als geheel betreffen, waarvoor Nederland medeverantwoordelijk is. **Ook beveelt de AIV aan om de verbinding tussen het Nederlandse parlement en de Nederlandse leden van het Europees Parlement te versterken.** De leden van het Europees Parlement zouden vaker voor overleg naar de Tweede Kamer moeten komen.

De meeste van de hier gedane voorstellen vergen niet alleen van de ministers maar ook van de leden van de Tweede Kamer en van het Europees Parlement een extra inspanning. Daar komt bij dat het tijdig, in het voorbereidende stadium, aandacht vragen voor voorstellen voor Europese regelgeving politiek een weinig dankbare taak kan zijn. Op zijn beurt is dat voor een kabinet niet altijd aantrekkelijk, zolang nog allerm minst zeker is of het met de andere lidstaten tot overeenstemming kan komen. Immers, het Europees beleid moet door internationale onderhandeling en overreding tot stand worden gebracht, waarbij het zonedig aankomt op het accommoderen van onaantrekkelijke situaties. Het is van belang om dit proces voor de burger inzichtelijk te maken teneinde hem vertrouwd te maken met de specifieke context van besluitvorming op Europees niveau en met het eigen karakter ervan. **De AIV beveelt aan dat de Kamerfracties meer menskracht vrijmaken om het Europese wetgevingsproces in alle stadia actief en kritisch te volgen en met de betreffende bewindslieden hierover te debatteren.**

Er is een evenwicht nodig tussen het behartigen van Nederlandse belangen in de EU en het als Nederlandse regering deel uit maken van de Europese bestuurslaag. Vooral waar het ontoereikend is om problemen aan te pakken op nationaal niveau alleen, moet Nederland op het internationale niveau opereren. Voor het kabinet betekent het dat het proactief en expliciet zal moeten aangeven waar het optreedt als pleitbezorger van Nederlandse belangen in Europa en waar het handelt als deelgenoot en medebeslisser in de Europese bestuurslaag ten aanzien van zaken die een Europese aanpak vergen. Heldere en transparante omgang met deze onderscheiden rollen, draagt ertoe bij Europa inzichtelijk te maken.

Het bovenstaande kan Nederland terstond zelf doen, het onderstaande kan Nederland op Europees niveau bepleiten.

11 Nederland in de veranderende EU, NAVO en VN, AIV-advies nr. 45, juli 2005.

Zie: <http://www.aiv-advies.nl/>.

Wat Nederland samen met andere lidstaten kan nastreven: aanbevelingen voor de komende tijd

Om de betrokkenheid en verbondenheid van de burger met de Europese Unie te verbeteren is het ook van belang om de politieke interactie tussen de Nederlandse beleidsmakers en de Europese instellingen actief te stimuleren. Daarvoor is medewerking van andere lidstaten vereist. Enkele mogelijkheden daartoe zijn opgenomen in het grondwettelijk Verdrag, waarvoor in Nederland de goedkeuringswet door de regering na het referendum is ingetrokken. De politieke realiteit gebiedt te constateren dat het grondwettelijk Verdrag er in de huidige vorm in de Europese Unie – in elk geval tot nader order – niet zal komen, aldus de voorzitter van de Europese Commissie.¹² Wel hebben de regeringsleiders intussen afgesproken om in juni 2006, na een periode van reflectie, te bezien hoe nu verder te gaan met deze problematiek. **Vastgesteld kan worden dat het Verdrag een aantal bepalingen bevat die de band van de burger met de Europese Unie kunnen verbeteren, met name die welke gericht zijn op meer democratie en openheid van de Europese instellingen.** Mogelijkheden om deze doelstellingen te verwezenlijken moeten niet worden veronachtzaamd; de analyse van de diverse beweegredenen van de kiezer bij het referendum in ons land geeft daar ook geen aanleiding toe. De AIV beveelt de regering aan dit duidelijk te maken en waar mogelijk terzake initiatieven te nemen.

Hieronder wordt een tweetal ideeën uit het Verdrag opgesomd die de band van de burger met Europa kunnen verbeteren en die door de lidstaten via besluiten van de instellingen van de Europese Unie kunnen worden ingevoerd omdat er geen verdragwijzigingen voor nodig zijn¹³:

- Het **openbaar maken van de Raadsvergaderingen van (vak)ministers** wanneer deze over wetgeving beraadslagen. Dit kan bijvoorbeeld gaan over verordeningen en richtlijnen inzake landbouw, verkeer, de binnenmarkt of justitie, die daarna – ook in het openbaar – in het Europees Parlement aan de orde komen. Hetzelfde geldt voor de behandeling van de begroting van de EU. Belangrijk is dat openbare beraadslagingen kunnen worden gevolgd door de media en dat burgers hun belangenbehartigers in de Europese arena in actie kunnen zien;

¹² Persconferentie Barroso EC Brussel (05/530), 21 september 2005 en Lissabon (05/546), 22 september 2005.

Naar de stand van zaken per 2 december 2005 hebben dertien lidstaten het Verdrag geratificeerd: België, Cyprus, Duitsland, Griekenland, Hongarije, Italië, Letland, Litouwen, Luxemburg, Malta, Oostenrijk, Slovenië en Spanje. In Estland zal het parlement naar verwachting spoedig ratificeren (een referendum is onwaarschijnlijk). Acht lidstaten hebben de ratificatie aangehouden: Denemarken (referendum), Finland (parlement), Ierland (parlement en referendum), Polen (geen beslissing, wacht op nieuw parlement), Portugal (referendum), Tsjechië (parlement en referendum), Verenigd Koninkrijk (parlement en referendum) en Zweden (parlement). In Slowakije stemde het parlement in met ratificatie, maar is ondertekening door de president aangehouden op advies van het Constitutioneel Hof. In één lidstaat is het Verdrag bij referendum verworpen: Frankrijk, en in één lidstaat is de goedkeuringswet na een raadplegend referendum ingetrokken: Nederland. Zie ook: http://europa.eu.int/constitution/ratification_en.htm.

¹³ Zie ook Kamerbrief DIE-597/05, 2 november 2005, Antwoordbrief van de minister van Buitenlandse Zaken en de staatssecretaris voor Europese Zaken op verzoek van de voorzitter van de vaste commissie voor Europese Zaken met kenmerk 05-EU-B-033.

- Het verwelkomen van **burgerinitiatieven** door de Raad, het Europees Parlement en de Commissie kan een positief initiatief zijn. Echter, het burgerinitiatief kan pas een bindend karakter krijgen door een formele verdragswijziging met ratificatie van alle lidstaten. Indien de lidstaten op informele wijze zulke initiatieven zouden verwelkomen kan er in de praktijk wel degelijk invloed van uitgaan.

De AIV acht het onder de huidige omstandigheden niet zinvol te speculeren over wanneer en onder welke omstandigheden een verdragswijziging weer aan de orde kan komen.¹⁴ Hij wil er echter thans reeds op wijzen dat onder de bestuurlijke verbeteringen die dan mogelijk worden de volgende met voorrang de aandacht verdienen:

- **Het handvest van de grondrechten van de Europese Unie.** Voor de burger is het van belang dat dit handvest wordt opgenomen in een Verdrag tussen de lidstaten van de Unie, waardoor deze gelden voor alle burgers van de Unie en deze zich erop kunnen beroepen;
- **De codecisie:** het uitbreiden van **de medezeggenschap van het Europees Parlement over het gehele wetgevingsspectrum;**
- **Zeggenschap van het Europees Parlement over het gehele budget, dat wil zeggen over zowel de verplichte als de onverplichte uitgaven,** dus inclusief bijvoorbeeld de landbouwwitgaven.

Het ontbreken van de beide laatste bevoegdheden is een ernstig tekort en een anomalie in het democratische gehalte van de EU.¹⁵ Dit vraagt bij de eerstvolgende gelegenheid om correctie.

Europa en het publieke domein in brede zin

Voor het tot leven brengen van de politieke dimensie van Europa richtte de AIV zich in het voorgaande tot de regering en het parlement. In het navolgende wordt een aantal zaken genoemd die zich afspelen in het publieke domein in brede zin, waarbij niet alleen de Nederlandse regering en parlement, maar ook juist politieke partijen, onderwijs- en culturele instellingen in Nederland worden aangesproken om te komen tot een betere culturele inbedding van Europa.

Als gesteld, moet de neiging om over 'Brussel' te spreken als een ver weg gelegen bestuurscentrum waarop men geen invloed heeft, worden bestreden. De mogelijkheden tot beïnvloeding die er wel degelijk zijn, moeten worden benut. Uit de debatten ten tijde van het referendum is een aantal andere fundamentele vragen naar voren gekomen over de relatie tussen Nederland en Europa, die met het grondwettelijk Verdrag weinig

14 Zodra de 27e lidstaat toetreedt moet een besluit vallen over de samenstelling en verkleining van de Europese Commissie; dit kan op basis van een Raadsbesluit dat met unanimititeit wordt genomen. Zodra de 28e lidstaat toetreedt, moet een aantal andere zaken geregeld zijn zoals onder meer de omvang van het Europees Parlement en de Europese Commissie, het voorzitterschap van de Raad, de stemmenweging in de Raad en de omvang van de overige Europese instellingen. Daarvoor is wel een verdragswijziging nodig, maar dit kan ook in het toetredingsverdrag worden vastgelegd.

15 De nieuwe Duitse bondskanselier Angela Merkel heeft bij haar eerste bezoek aan Brussel en Parijs op 23 november 2005 verklaard dat de EU de verbeteringen die de grondwet beoogt nodig heeft om in de toekomst daadkrachtig te blijven en dat zij deze na de periode van bezinning opnieuw ter discussie wil stellen. Zie: <http://www.bundeskanzlerin.de/bk/Navigation/Aktuelles/kanzlerkalender,did=45476.html>.

of niets van doen hadden en ook niet verder behandeld zijn. De AIV formuleert een aantal van die vragen:

- Is voortgaande uitbreiding van de EU met de bekende criteria van Kopenhagen en de daarbij gehanteerde procedures goed voor Nederland?
- Herkennen kiezers zich in een mogelijk Turks lidmaatschap van de Unie op termijn?
- Hoeveel intensieve lotsverbondenheid met telkens weer nieuwe lidstaten kan of wil de Nederlandse kiezer aangaan?
- In hoeverre moet Nederland in Europa werken aan een verschuiving van de prioriteiten in het EU-beleid: moeten zaken als stimulering van technologie en innovatie, vreemdelingenwetgeving, misdaad- en terreurbestrijding, buitenlands beleid en defensie een hogere prioriteit krijgen en landbouw een lagere?
- Wat kunnen de Europese instellingen al dan niet bereiken als het gaat om economische hervormingen?
- In hoeverre dragen deze instellingen en hun vertegenwoordigers bij tot de kloof, door de discrepantie tussen telkens weer gewekte verwachtingen in officiële verklaringen en de feitelijke werkelijkheid, zoals bijvoorbeeld ten aanzien van "Lissabon"?
- Kunnen de burgers vertrouwen dat de Economische en Monetaire Unie, het Verdrag van Maastricht en de recente bijstelling van het Groei- en Stabiliteitspact ons voldoende beschermt tegen instabiliteit?

Dit zijn vragen van wezenlijke aard, die op enigerlei wijze een plaats moeten krijgen in het politieke debat over Europa. **De AIV adviseert politici – bewindslieden inclusief – zulke kwesties niet terzijde te leggen, maar proactief op de publieke agenda te plaatsen bij hiertoe geëigende gelegenheden.** Met name fractievoorzitters en andere gezichtsbepalende Kamerleden moeten zulke vraagstukken in hun politieke optreden aankaarten.

Nationale politici staan daarbij voor de uitdaging dat enerzijds de burger vraagt om minder Europa: minder regelzucht van Brussel, grotere herkenbaarheid en transparantie van het politieke proces. Anderzijds begrijpt de burger dat veel problemen om een internationale aanpak vragen. Teneinde te bewerkstelligen dat meer coherente en consistente internationale afspraken worden gemaakt en te zorgen dat die ook worden nageleefd, is de vraag naar meer Europa ontstaan. Deze spagaat tussen minder Europa en meer Europa klinkt door in vrijwel alle discussies over de toekomst van de Europese Unie. Dit raakt het debat over de *finalité* in het hart. Onderzoek ten tijde van het referendum liet zien dat daarover grote onzekerheid bestaat. Waar gaat de EU heen? Wat mag men ervan verwachten en wat niet?

Met name politieke partijen kunnen in manifesten of verkiezingsprogramma's hun posities over Europa aangeven op een wijze die meer recht doet aan de Europese context van bestuur dan in het verleden het geval was. De recente notitie van de Partij van de Arbeid – "Europa: vertrouwen herwinnen" – is, ongeacht of men het met de inhoud eens is, een vernieuwend voorbeeld van profilering van een politieke partij ten aanzien van Europa.¹⁶ Andere partijen hebben vergelijkbare initiatieven op stapel staan die het debat over Europa politiseren in een binnenlandse context. Daarbij kunnen politieke partijen het debat prikkelen over de doelen, idealen en ambities inzake een Europese Unie en de rol van Europa in de wereld. Voor politieke partijen is ook de mate van lots-

¹⁶ Discussienotitie 'Europa: Vertrouwen herwinnen', werkgroep Europa van de Partij van de Arbeid, oktober 2005.

verbondenheid met burgers uit andere EU-lidstaten en met gelijkgezinde politieke partijen in andere lidstaten bij uitstek een onderwerp voor politiek debat.

Enquêtes rond het referendum hebben schrijnend aan het licht gebracht hoe slecht het gesteld is met kennis bij de burger over het Europese integratiebeleid en over de Europese instellingen. In het onderwijs(beleid) geldt Europa als een onderbedeeld terrein. Onderwijsinstellingen van hoog tot laag zouden er goed aan doen plannen te ontwikkelen teneinde kennis van en inzicht in Europa en de EU te verhogen.¹⁷ De ontkenning van de Europese omgeving doet afbreuk aan het functioneren van Nederlandse burgers in hun eigen samenleving.

Daarnaast schort het in Nederland aan een politieke en culturele inbedding van Europa. Terwijl in de financiële en economische wereld en in sommige sectoren van de kunst – muziek, architectuur – internationalisering inmiddels een vanzelfsprekendheid is geworden, zijn politici, culturele instellingen en media, overwegend nationaal en intern gericht. Politieke debatten zijn voornamelijk nationale onderonsjes en worden te weinig gevoerd met een Europese inbreng. Dat doet afbreuk aan de realiteit waarin de Europese Unie in belangrijke mate ‘binnenland’ is geworden. De culturele inbedding van Europa is een onderwerp waaraan vanuit diverse sectoren zal moeten worden gewerkt. Het kabinet moet dit stimuleren en alert zijn op mogelijkheden daartoe.

Voor diverse maatschappelijke organisaties kan het referendum ook worden beschouwd als een *wake-up call*. Want zo vanzelfsprekend als de steun van bestuurders van diverse organisaties aan het grondwettelijk Verdrag was, zo kritisch bleken de eigen leden het project te bejegenen. Deze discrepantie zou moeten prikkelen, niet zozeer tot simpelweg meevertellen met de stemming onder de achterban, maar tot een wezenlijke discussie over overwegingen van bestuurders en leden.

Ten slotte volgt hier nog een opmerking over voorlichting. De AIV is sceptisch waar het gaat om voorlichting als instrument om de betrokkenheid en verbondenheid van de burger met Europa te vergroten. Al te gemakkelijk kon tot nu toe enerzijds voorlichting over Europa aan de kaak worden gesteld als ‘vals spel’ van de uitvoerende macht en de gevestigde partijen en kon anderzijds onvrede onder de burgers worden afgedaan als ‘onwetendheid’. Zolang voorlichting een werkelijke politisering van Europa moet vervangen, werkt het averechts: hoe meer brochures, hoe meer ongenoegen.

Als sluitstuk van en in aanvulling op een werkelijke politisering van Europa kan een professionele en transparante communicatiestrategie van aanvullende betekenis zijn.¹⁸ Maar uiteindelijk blijft communicatie in het licht van alle bovenstaande suggesties een

17 Dit punt wordt expliciet genoemd in: Nederland in de Europese bezinningsperiode, Kamerbrief (DIE-756/05), dd. 7 november 2005.

18 Jaap W. de Zwaan, Europese Unie moet beter op de kaart, Internationale Spectator jaargang 59, nr. 9, september 2005, pp. 448-451.

– weliswaar onmisbaar – hulpmiddel.¹⁹ Klachten over te weinig aandacht voor Europa in de media moeten niet worden gepareerd met meer voorlichtingscampagnes en interactieve websites, maar met het terugbrengen van het Europese debat in de arena van de binnenlandse politiek. Zelfs televisie zal een snelle inhaalslag maken vanaf het moment dat de Europese context van Nederland onderdeel wordt van normale en boeiende politiek.

¹⁹ Nederland in de Europese bezinningsperiode, Kamerbrief (DIE-756/05) van 7 november 2005 vermeldt nieuwe initiatieven op dit terrein met betrekking tot Europa.

Door de Adviesraad Internationale Vraagstukken uitgebrachte adviezen*

- 1 EUROPA INCLUSIEF, *oktober 1997*
- 2 CONVENTIONELE WAPENBEHEERSING: dringende noodzaak, beperkte mogelijkheden, *april 1998*
- 3 DE DOODSTRAF EN DE RECHTEN VAN DE MENS; recente ontwikkelingen, *april 1998*
- 4 UNIVERSALITEIT VAN DE RECHTEN VAN DE MENS EN CULTURELE VERSCHIEDENHEID, *juni 1998*
- 5 EUROPA INCLUSIEF II, *november 1998*
- 6 HUMANITAIRE HULP: naar een nieuwe begrenzing, *november 1998*
- 7 COMMENTAAR OP DE CRITERIA VOOR STRUCTURELE BILATERALE HULP, *november 1998*
- 8 ASIELINFORMATIE EN DE EUROPESE UNIE, *juli 1999*
- 9 NAAR RUSTIGER VAARWATER: een advies over betrekkingen tussen Turkije en de Europese Unie, *juli 1999*
- 10 DE ONTWIKKELINGEN IN DE INTERNATIONALE VEILIGHEIDSSITUATIE IN DE JAREN NEGENTIG:
van onveilige zekerheid naar onzekere veiligheid, *september 1999*
- 11 HET FUNCTIONEREN VAN DE VN-COMMISSIE VOOR DE RECHTEN VAN DE MENS, *september 1999*
- 12 DE IGC 2000 EN DAARNA: op weg naar een Europese Unie van dertig lidstaten, *januari 2000*
- 13 HUMANITAIRE INTERVENTIE, *april 2000***
- 14 ENKELE LESSEN UIT DE FINANCIËLE CRISES VAN 1997 EN 1998, *mei 2000*
- 15 EEN EUROPEES HANDVEST VOOR GRONDRECHTEN?, *mei 2000*
- 16 DEFENSIE-ONDERZOEK EN PARLEMENTAIRE CONTROLE, *december 2000*
- 17 DE WORSTELING VAN AFRIKA: veiligheid, stabiliteit en ontwikkeling, *januari 2001*
- 18 GEWELD TEGEN VROUWEN: enkele rechtsontwikkelingen, *februari 2001*
- 19 EEN GELAAGD EUROPA: de verhouding tussen de Europese Unie en subnationale overheden, *april 2001*
- 20 EUROPESE MILITAIR-INDUSTRIËLE SAMENWERKING, *mei 2001*
- 21 REGISTRATIE VAN GEMEENSCHAPPEN OP HET GEBIED VAN GODSDIENST OF OVERTUIGING, *juni 2001*
- 22 DE WERELDCONFERENTIE TEGEN RACISME EN DE PROBLEMATIEK VAN RECHTSHERSTEL, *juni 2001*
- 23 COMMENTAAR OP DE NOTITIE MENSENRECHTEN 2001, *september 2001*
- 24 EEN CONVENTIE OF EEN CONVENTIONELE VOORBEREIDING: de Europese Unie en de IGC 2004,
november 2001
- 25 INTEGRATIE VAN GENDERGELIJKHEID: een zaak van verantwoordelijkheid, inzet en kwaliteit, *januari 2002*
- 26 NEDERLAND EN DE ORGANISATIE VOOR VEILIGHEID EN SAMENWERKING IN EUROPA IN 2003:
rol en richting, *mei 2002*
- 27 EEN BRUG TUSSEN BURGERS EN BRUSSEL: naar meer legitimiteit en slagvaardigheid voor de Europese
Unie, *mei 2002*
- 28 DE AMERIKAANSE PLANNEN VOOR RAKETVERDEDIGING NADER BEKEKEN: voors en tegens van bouwen aan
onkwetsbaarheid, *augustus 2002*
- 29 PRO-POOR GROWTH IN DE BILATERALE PARTNERLANDEN IN SUB-SAHARA AFRIKA: een analyse van
strategieën tegen armoede, *januari 2003*

* Alle adviezen zijn ook beschikbaar in het Engels. Sommige adviezen ook in andere talen.

** Gezamenlijk advies van de Adviesraad Internationale Vraagstukken (AIV) en de Commissie van Advies inzake Volkenrechtelijke Vraagstukken (CAVV).

- 30 EEN MENSENRECHTENBENADERING VAN ONTWIKKELINGSSAMENWERKING, *april 2003*
- 31 MILITAIRE SAMENWERKING IN EUROPA: mogelijkheden en beperkingen, *april 2003*
- 32 *Vervolgadvies* EEN BRUG TUSSEN BURGERS EN BRUSSEL: naar meer legitimiteit en slagvaardigheid voor de Europese Unie, *april 2003*
- 33 DE RAAD VAN EUROPA: minder en (nog) beter, *oktober 2003*
- 34 NEDERLAND EN CRISISBEHEERSING: drie actuele aspecten, *maart 2004*
- 35 FALENDE STATEN: een wereldwijde verantwoordelijkheid, *mei 2004***
- 36 PREËMPTIEF OPTREDEN, *juli 2004***
- 37 TURKIJE: de weg naar het lidmaatschap van de Europese Unie, *juli 2004*
- 38 DE VERENIGDE NATIES EN DE RECHTEN VAN DE MENS, *september 2004*
- 39 DIENSTENLIBERALISERING EN ONTWIKKELINGSLANDEN: leidt openstelling tot achterstelling?, *september 2004*
- 40 DE PARLEMENTAIRE ASSEMBLEE VAN DE RAAD VAN EUROPA, *februari 2005*
- 41 DE HERVORMINGEN VAN DE VERENIGDE NATIES: het rapport Annan nader beschouwd, *mei 2005*
- 42 DE INVLOED VAN CULTUUR EN RELIGIE OP ONTWIKKELING: stimulans of stagnatie?, *juni 2005*
- 43 MIGRATIE EN ONTWIKKELINGSSAMENWERKING: de samenhang tussen twee beleidsterreinen, *juni 2005*
- 44 DE NIEUWE OOSTELIJKE BUURLANDEN VAN DE EUROPESE UNIE, *juli 2005*
- 45 NEDERLAND IN DE VERANDERENDE EU, NAVO EN VN, *juli 2005*

Door de Adviesraad Internationale Vraagstukken uitgebrachte briefadviezen

- 1 Briefadvies UITBREIDING EUROPESE UNIE, *10 december 1997*
- 2 Briefadvies VN-COMITÉ TEGEN FOLTERING, *13 juli 1999*
- 3 Briefadvies HANDVEST GRONDRECHTEN, *9 november 2000*
- 4 Briefadvies OVER DE TOEKOMST VAN DE EUROPESE UNIE, *9 november 2001*
- 5 Briefadvies NEDERLANDS VOORZITTERSCHAP EU 2004, *15 mei 2003****
- 6 Briefadvies RESULTAAT CONVENTIE, *28 augustus 2003*
- 7 Briefadvies VAN BINNENGRENZEN NAAR BUITENGRENZEN - ook voor een volwaardig Europees asiel- en migratiebeleid in 2009, *12 maart 2004*
- 8 Briefadvies DE ONTWERP-DECLARATIE INZAKE DE RECHTEN VAN INHEEMSE VOLKEN. Van impasse naar doorbraak?, *10 september 2004*
- 9 Briefadvies REACTIE OP HET SACHS-RAPPORT: Hoe halen wij de Millennium Doelen?', *8 april 2005*

*** Gezamenlijk briefadvies van de Adviesraad Internationale Vraagstukken (AIV) en de Adviescommissie voor Vreemdelingenzaken (ACVZ).